

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Νομικής, Τομέας Δημοσίου Δικαίου

Μάθημα: «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», 2008.
Διδάσκων: Καθηγητής Α. Δημητρόπουλος.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΚΑΤΡΑΚΑΖΗ ΜΑΡΙΑΝΝΑ (αρ. μητρώου 1340200600149)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1) Εισαγωγή
- 2) Γενικό Μέρος : Ιστορική εξέλιξη
- 3) >> : Αντικείμενο στη Σύγχρονη Έννομη Τάξη
- 4) Ειδικό Μέρος : Μητρικά Θεμελιώδη Δικαιώματα
 - i. Η Ανθρώπινη Αξία
 - ii. Η Ισότητα
 - iii. Η Ελευθερία
- 5) >> : Η Φυσική Υπόσταση του Ανθρώπου
 - i. Η Ζωή
 - ii. Η Υγεία
 - iii. Η Προσωπική Ασφάλεια
 - iv. Η Κοινωνική Ασφάλιση
 - v. Το Περιβάλλον
 - vi. Ο Αθλητισμός
- 6) >> : Η Πνευματική Υπόσταση του Ανθρώπου
 - i. Οι Ιδέες και η ελεύθερη έκφρασή τους
 - ii. Η Παιδεία
 - iii. Η Τέχνη
 - iv. Η Θρησκεία
- 7) Συμπέρασμα
- 8) Βιβλιογραφία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα συνταγματικά δικαιώματα αποτελούν αναμφίβολα έναν από τους πιο ευαίσθητους τομείς της σύγχρονης πολιτικής ζωής. Η ονομασία τους αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται απευθείας από το Σύνταγμα, το οποίο και τους προσδίδει αυξημένη νομική ισχύ. Αυτό σημαίνει πως δεν μπορούν να καταργηθούν ή να τροποποιηθούν με την συνήθη διαδικασία που ισχύει για τους κοινούς νόμους, ενώ παρέχουν ταυτόχρονα και επιπλέον εγγυήσεις στους πολίτες.¹ Αποτελούν πλήρη δικαιώματα του ανθρώπου, είναι κείμενα δεσμευτικά για όλους (πολίτες και κράτος) και αποτελούν αχώριμες και εξαναγκαστές έννομες αξιώσεις (ο πολίτης δηλαδή μπορεί να απαιτήσει το σεβασμό τους). Στη σύγχρονη έννομη τάξη η κατοχύρωση των θεμελιωδών (συνταγματικών) δικαιωμάτων σημαίνει ταυτόχρονα και κατοχύρωση θεσμών. Ταυτόχρονα η κατοχύρωση θεσμών εξασφαλίζει και την ελευθερία του ανθρώπου. Άλλωστε τα συνταγματικά δικαιώματα αποτελούν συστατικά στοιχεία των θεσμών και της ελεύθερης δημοκρατικής τάξης². Ρυθμίζονται στα άρθρα 4-25 του Συντάγματος και διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: στα μητρικά θεμελιώδη δικαιώματα, στη φυσική υπόσταση του ανθρώπου, και στη πνευματική υπόσταση του ανθρώπου. Στον όρο αυτό των Συνταγματικών δικαιωμάτων συμπυκνώνονται περισσότεροι περαιτέρω παραπλήσιοι όροι (ατομικά, ανθρώπινα, θεμελιώδη δικαιώματα) που αποτελούν εξειδικεύσεις της ενιαίας προστασίας που παρέχουν τα Συνταγματικά δικαιώματα. Σε γενικές γραμμές, αντικείμενο των Συνταγματικών δικαιωμάτων είναι η προστασία βασικών εκφάνσεων της ανθρώπινης ζωής. Με διαφορετικά λόγια, βασικός πυρήνας του αντικειμένου είναι η ελευθερία του ανθρώπου, η οποία έγκειται στη δυνατότητα ανεμπόδιστης, ιδίως από την κρατική εξουσία, ανάπτυξης της προσωπικότητας, δηλαδή αυτοκαθορισμού³. Ωστόσο δεν ήταν από την αρχή της θέσπισής τους παγιωμένο το περιεχόμενο του αντικειμένου τους αλλά πέρασε από πολλά στάδια εξέλιξης ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες.

1,2.Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα, Τόμος Γ',Β' έκδοση, εκδ Αντ.Ν.Σακκ. Αθήνα-Θεσσαλονίκη,σελ 95,42.

. 3.Αριστόβουλος Μάνεσης, Τόμος Α', Ατομικές ελευθερίες, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Δ' έκδοση,1982, εκδ Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, σελ 10

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

Τα Συνταγματικά δικαιώματα συναντώνται-αν και όχι πάντα με το ίδιο ρυθμιστικό περιεχόμενο-πολλούς αιώνες πριν. Πιο συγκεκριμένα, στην αρχαία Αθήνα εμφανίζονται για πρώτη φορά με τη μορφή των θεμελιωδών δικαιωμάτων(εφόσον δεν κατοχυρώνονται από κάποιον ανώτερο νόμο, το Σύνταγμα),καθορίζοντας τη νομική υπόσταση, το status των ανθρώπων. Έχοντας ως βάση την απαραβίαστη αρχή της ελευθερίας και της ισότητας, όλοι οι έλληνες πολίτες είχαν ένα πεδίο ελεύθερης δράσης και ύπαρξης σεβόμενοι και τις επιταγές του νόμου που ήταν η υπέρτατη αρχή. Βέβαια πρέπει να επισημανθεί ότι την ιδιότητα του έλληνα πολίτη την είχε μόνο το μισό του ελεύθερου πληθυσμού, γιατί οι γυναίκες αποκλείονταν από τα κοινά, ενώ ακόμα και οι ελεύθεροι άνθρωποι αποτελούσαν μία μειονότητα σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό δεδομένου ότι υπήρχε και ένας μεγάλος αριθμός δούλων και άλλων ανελεύθερων ανθρώπων. Υπό το πρίσμα αυτό θα μπορούσε κανείς να πει ότι η προσωπική ελευθερία των πολιτών και η κρατική υπεροχή δεν αποτελούν δύο αντίθετες κατευθύνσεις αλλά βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης. Γι αυτό λοιπόν και στην αρχαία ελληνική δημοκρατία, όπου το πολίτευμα δεν ήταν αυταρχικό, τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν χαρακτηρίζονταν από έντονο αντικρατισμό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έθεταν φραγμούς στην κρατική εξουσία¹.

Στη συνέχεια, παρατηρώντας την εξέλιξη των ατομικών δικαιωμάτων από τον 13^ο αιώνα έως σήμερα διαπιστώνεται πως αυτή συνοδεύεται από τη προσπάθεια των λαών να αποκτήσουν ελευθερία και δικαιοσύνη έναντι στην ασύδοτη κυριαρχία της εξουσίας. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί η γαλλική επανάσταση, απόρροια του έντονου κρατικού απολυταρχισμού που υπήρχε. Η χωρίς όρια και φραγμούς άσκηση της κρατικής εξουσίας είχε ως αποτέλεσμα την κοινωνικοοικονομική καταπίεση των ανθρώπων, υπό το βάρος του κρατικού μηχανισμού. Το 1789 εκδίδεται η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη», όπου κατοχυρώνονται τα ατομικά δικαιώματα για πρώτη φορά με νομική ισχύ. Τότε χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά ο όρος ανθρώπινα δικαιώματα, αφού σύμφωνα με την ιδεολογία του αστικού φιλελευθερισμού τα δικαιώματα αυτά είναι «φυσικά» και για αυτό «απαράβιαστα», «ιερά», «απαράγραπτα» και

«αναπαλλοτρίωτα»². Η γαλλική διακήρυξη του 1789 και το γαλλικό Σύνταγμα του 1791 εγκαινίασαν την περίοδο των κλασικών ατομικών δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα αυτά θεωρήθηκαν ως αμυντικοί κανόνες δικαίου με αποκλειστικά αντικρατική κατεύθυνση εφόσον προστάτευαν το άτομο μόνο από την κρατική και όχι από την ιδιωτική εξουσία. Αυτό βέβαια δικαιολογείται όπως είπαμε και προηγουμένως από το γεγονός ότι το κράτος εκείνη την εποχή ήταν η μεγαλύτερη απειλή της ελευθερίας του ανθρώπου και εμφανιζόταν περισσότερο επιτακτική η ανάγκη για περιορισμό της κρατικής εξουσίας. Για αυτό λοιπόν και κατά τη κλασική νομική θεωρία το Σύνταγμα είναι δημόσιο δίκαιο και ρυθμίζει όχι τις διαπροσωπικές σχέσεις αλλά τις σχέσεις κράτους και πολιτών³. Πρέπει επίσης να επισημανθεί πως η εξαγγελία των κλασικών «καταλόγων» ατομικών δικαιωμάτων συμπίπτει χρονικά με την οικονομική και πολιτική ισχυροποίηση της αστικής τάξης και με τη βαθμιαία επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της «οικονομίας της αγοράς». Επομένως ο ιδιαίτερος αυτός χαρακτήρας των κλασικών ατομικών δικαιωμάτων εξυπηρετεί και την καινούργια αυτή τάση φιλελευθερισμού που επικρατεί στις συναλλαγές (*laissez faire, laissez passer*) αφού η ελευθερία του εμπορίου ταυτίζεται με την ελευθερία κίνησης του ατόμου. Επιπλέον, για να λειτουργήσει αυτό το σύστημα πρέπει όσοι μπορούν να εργαστούν να είναι ελεύθεροι, δηλαδή απαλλαγμένοι από καταναγκασμούς εκ μέρους της κρατικής εξουσίας, να διαπραγματευτούν την εργατική τους δύναμη στην «αγορά» και να την εκμισθώσουν στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής. Έτσι παρατηρείται πως το ρυθμιστικό πεδίο γύρω από το οποίο κινούνται τα κλασικά ατομικά δικαιώματα αποτελεί το τρίπτυχο προσωπική ελευθερία-ισότητα-ιδιοκτησία⁴, ενώ παρατηρούνται δύο παράλληλες και αλληλοσυμπληρούμενες τάσεις: αφενός η δέσμευση του κράτους και αφετέρου η αποδέσμευση του ατόμου.

Ωστόσο, η απόλυτη αυτή αποχή του κράτους από την δράση και την ανάπτυξη του ατόμου στα πλαίσια της κοινωνίας οδήγησε στον ατομικιστικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων. Η ισχυροποίηση της αστικής τάξης ως αυτοδημιούργητη κοινωνική ομάδα οδήγησε στη γενικότερη αντίληψη ότι το άτομο ως αυθύπαρκτη μονάδα μπορεί μόνο του να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Αυτό σημαίνει ότι τα ατομικά δικαιώματα προστάτευαν τον άνθρωπο μόνο από την κρατική εξουσία, ενώ οι περαιτέρω διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των πολιτών αποτελούσαν «ιδιωτική υπόθεση» που παρέμεναν έξω από το ρυθμιστικό πεδίο

των ατομικών δικαιωμάτων. Με αυτό τον τρόπο ο ατομικισμός έδωσε το μεγαλύτερο βάρος στο άτομο υποβαθμίζοντας τη σημασία του κοινωνικού παράγοντα. Για τους παραπάνω λόγους ο φιλελευθερισμός και ο ατομικισμός κατέληξαν να θεωρούνται όροι ταυτόσημοι⁵.

Αρκετά χρόνια αργότερα, ιδιαίτερα στα χρόνια του Μεσοπολέμου και της μεγάλης οικονομικής ύφεσης(κραχ) που ξέσπασε στη Νέα Υόρκη το 1929 και έπληξε την παγκόσμια οικονομία, αποδείχτηκε ότι η ικανότητα αυτορρύθμισης της οικονομίας της αγοράς δεν είναι απεριόριστη. Αυτό οδήγησε-από την Η.Π.Α και το New Deal του προέδρου F.D.Roosevelt⁶-σε μαζικής κλίμακας διορθωτικές επεμβάσεις του κράτους στην οικονομία. Με αυτό τον τρόπο τα κλασικά ατομικά δικαιώματα αποκτούν μία περισσότερο αντικειμενική διάσταση στην οποία επιβάλλεται η ενεργητική παρέμβαση του κράτους για τη ρύθμιση και προστασία της ελευθερίας. Με τη μεταβολή αυτή τα δικαιώματα αυτά δεν καθιερώνονται μόνο υπέρ του εγωιστικού «ατόμου» της κλασικής φιλελεύθερης αντίληψης αλλά και υπέρ του ατόμου στη κοινωνική διάστασή του, ως μέλους του κοινωνικού συνόλου. *Μάλιστα η κρατική εξουσία οφείλει να μεριμνά ώστε η ελευθερία την οποία εγγυάται να μην παραμείνει απλώς τυπική ελευθερία και να μην μετατραπεί προνόμιο για τους κοινωνικά ισχυρούς. Η διεύρυνση του περιεχομένου τους επιτρέπει τον όρο «Συνταγματικά δικαιώματα» αφού δεν συμπεριλαμβάνονται μόνο τα ατομικά δικαιώματα του κλασικού καταλόγου αλλά και τα πολιτικά και τα κοινωνικά. Η αναγωγή αυτή των ατομικών δικαιωμάτων σε «Συνταγματικά» εκφράζει τη γενικότερη μετατροπή της έννομης τάξης από ατομικιστική σε κοινωνική ανθρωπιστική και τη δημοκρατικά στηριγμένη μορφοποίηση του κοινωνικού κράτους δικαίου. Πλέον η σύγχρονη έννομη τάξη είναι ενιαία και αντικειμενική, προσφέρει μια ενιαία και πολυδιάστατη προστασία που στρέφεται εναντίων όλων όσων υποσκάπτουν την ελευθερία των ανθρώπων.*

Συνοψίζοντας, με το πέρασμα των αιώνων παρατηρείται μια σταδιακή διεύρυνση του αντικειμένου των Συνταγματικών δικαιωμάτων αφού από το αρχικό στάδιό της ανυπαρξίας τους κατέληξαν να ρυθμίζουν όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής.

1,3,5.Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα, Τόμος Γ', Β' έκδοση, εκδ Αντ.Ν.Σακκ. Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008,σελ 4,27,30.

2.Αριστόβουλος Μάνεσης, Τόμος Α', Ατομικές ελευθερίες, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Δ' έκδοση,1982, εκδ Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, σελ 15.

4,6.Κώστας Χ. Χρυσόγονος ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα 1998, σελ 34,35.

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

Τα Συνταγματικά δικαιώματα αποτελούν ένα ενιαίο σύστημα που βασίζεται στην ανθρώπινη αξία. Τα σύγχρονα ατομικά δικαιώματα είναι δικαιώματα «κοινωνικά». Θεμελιώνουν αξίωση απέναντι των ασκούντων την εξουσία –και αντίστοιχη δική τους υποχρέωση- να μην επεμβαίνουν σε αυτό το χώρο ελεύθερης ύπαρξης και δράσης των κυβερνωμένων ή να επέμβουν μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες, με προκαθορισμένες διαδικασίες και μέχρι ορισμένων ορίων. Δίνουν την ευχέρεια στο δικαιούχο είτε αυτός ο ίδιος να πράξει ή όχι κάτι είτε να απαιτήσει από την κρατική εξουσία να προβεί αυτή σε πράξη ή παράλειψη, προστατευτική της ελευθερίας του¹. Μιλώντας γενικά για το αντικείμενο του συνόλου των Συνταγματικών δικαιωμάτων της σύγχρονης έννομης τάξης θα πρέπει να επισημανθεί ότι αντικείμενό τους αποτελεί το κάθε άυλο και υλικό αγαθό που αφορά την ανθρώπινη δραστηριότητα. Άλλωστε μέσω του προστατευμένου αγαθού αποκτά και το συνταγματικό δικαίωμα ουσιαστικό περιεχόμενο. Στόχος του αντικειμένου είναι αφενός η προστασία των βασικότερων εκφάνσεων της ανθρώπινης ζωής και αφετέρου η μεταβολή του ανθρώπου από απλό αντικείμενο δικαίου σε υποκείμενο δικαίου: του αναγνωρίζονται δικαιώματα και υποχρεώνεται το κράτος σε σεβασμό τους αφήνοντας περιθώρια

δράσης και ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του. Επομένως το αντικείμενο των Συνταγματικών δικαιωμάτων μορφοποιεί το συνταγματικό πρότυπο του πολίτη και γενικότερα του ανθρώπου², και με αυτό τον τρόπο αποτρέπεται η απορρόφησή του σε ένα ολοκληρωτικό κράτος, δηλαδή σε ένα κράτος χωρίς συνταγματική κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αυτή βασικά είναι και η σημασία του «κράτους δικαίου»-η προστασία από τη κρατική αυθαιρεσία και ανομία-που αποτελεί θεμελιώδες επίτευγμα του συνταγματικού πολιτεύματος: η αναγνώριση και προστασία των ατομικών ελευθεριών ως μορφές αυτοπεριορισμού και αυτοδέσμευσης της κρατικής εξουσίας³. Αυτό σημαίνει ότι η εγγύηση των δικαιωμάτων από το κράτος δεν εξαντλείται σε μια απλή υποχρέωση αποχής αλλά εκτείνεται και σε υποχρέωση όλων των οργάνων του «να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη άσκησή τους.» Οφείλει να μεριμνά, ώστε η ελευθερία την οποία εγγυάται να μην παραμείνει απλώς τυπική ελευθερία και να μην μετατραπεί σε προνόμιο για τους κοινωνικά ισχυρούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης για την «αντικειμενικοποίηση» των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί η απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου για το άρθρο 2§1 του Συντάγματος⁴.

Σύμφωνα με την αρχή της βασικής ισχύος-αποτέλεσμα της αναγωγής των συνταγματικών δικαιωμάτων σε συνταγματικές αρχές- όλα τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται σε όλες τις έννομες σχέσεις και ως προς όλο το περιεχόμενό τους, είτε είναι δημοσίου είτε ιδιωτικού δικαίου. Αυτό σημαίνει πως το αντικείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων έχει διπλή φύση: την αντικειμενική και την υποκειμενική. Από τις γενικές και αντικειμενικά παραδεδεδεγμένες αρχές (πχ την αρχή της ισότητας) απορρέουν υποκειμενικά δίκαια του κάθε φορέα θεμελιώδους δικαιώματος. Έτσι εφαρμόζεται ταυτόχρονα το γενικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων και των επιμέρους διαπροσωπικών σχέσεων. Η εφαρμογή αυτή και των δύο φύσεων του αντικειμένου ονομάζεται θεσμική εφαρμογή και βασίζεται στην αλληλοσύνδεση δικαιώματος και θεσμού⁵. Μία περαιτέρω διάκριση του αντικειμένου είναι αυτή σε γενικό και ειδικό περιεχόμενο. Από τη μια πλευρά στο γενικό πεδίο ρυθμίζονται οι σχέσεις κράτους και πολίτη και οι γενικές διαπροσωπικές σχέσεις πολίτη προς πολίτη. Από την άλλη πλευρά στο ειδικό πεδίο ρυθμίζονται οι ειδικές διαπροσωπικές και κυριαρχικές σχέσεις μεταξύ των πολιτών (τριτενέργεια)⁶. Οι ειδικές αυτές σχέσεις δημιουργούνται κάτω από τον άξονα της αυξημένης προστασίας κάποιου συνταγματικού αγαθού. Κατά το γενικό μέρος

το αντικείμενο δεσμεύει όλους τους πολίτες και η δέσμευση αυτή έχει διάρκεια. Αντιθέτως κατά το ειδικό μέρος δεσμεύει ορισμένες μόνο κατηγορίες ανθρώπων και για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Επιπλέον η γενική σχέση είναι μία με ευρύ και ενιαίο χαρακτήρα ενώ η ειδικές σχέσεις είναι πολυάριθμες με περιορισμένο ρυθμιστικό πεδίο. Όσον αφορά τους περιορισμούς, αυτοί είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο στις ειδικές σχέσεις ενώ στη γενική σχέση γίνεται λόγος για οριοθέτηση. Από τα προαναφερθέντα διαφαίνεται με ενάργεια πως το μέγεθος του δικαιώματος και επακόλουθα του αντικειμένου του είναι μεταβλητό και προσαρμόζεται κατά την εφαρμογή του στους θεσμούς και στις διάφορες έννομες σχέσεις. Το δικαίωμα, εκτός από ένα αμετάβλητο σημασιολογικό πυρήνα έχει και σημασιολογική περιφέρεια η οποία συστέλλεται και διαστέλλεται ανάλογα με το θεσμικό νομικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται⁷. Αντιθέτως, δεν είναι δυνατή η αλλοίωση του πυρήνα του δικαιώματος, ο οποίος συνίσταται στην κτήση του δικαιώματος(στη σύνδεση υποκειμένου προς αντικείμενο).

Πέρα από αυτή τη διμερή διάκριση υπάρχουν και άλλες κατηγορίες στις οποίες εξειδικεύεται το αντικείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα γίνεται λόγος για ατομικά(status negativus), πολιτικά(status activus) και κοινωνικά(status socialis) δικαιώματα. Στον status negativus ανήκουν όλα τα αποθετικά, αρνητικά ή αμυντικά δικαιώματα. Πρόκειται για τις αξιώσεις ελευθερίας του ατόμου έναντι του κράτους⁸. Η αξίωση αυτή είναι αποθετική, γιατί απαιτεί το κράτος να μην ενεργεί ζητώντας την αποχή του. Στον status socialis ανήκουν όλα τα κοινωνικά ή θετικά δικαιώματα, παρέχοντας στον ιδιώτη αξίωση βοήθειας και προστασίας από το κράτος. Το αγαθό που υπηρετούν είναι η κοινωνική δικαιοσύνη και αποτελούν έκφραση του κοινωνικού κράτους. Στον status activus ανήκουν όλα τα πολιτικά δικαιώματα. Τα κοινωνικά και τα πολιτικά δικαιώματα δεν στρέφονται κατά του κράτους αλλά προς το κράτος. Αυτές οι κατηγορίες δεν διαχωρίζουν τα συνταγματικά δικαιώματα αλλά αντίθετα ενυπάρχουν σε κάθε ένα από αυτά και αποτελούν μερικότερες διαστάσεις του.

Στη συνέχεια παρατηρούμε ότι το αντικείμενο του συνταγματικού δικαιώματος έχει και κάποιες άλλες επιπλέον διαστάσεις, που διακρίνουν το περιεχόμενο του σε αμυντικό, προστατευτικό και διεκδικητικό. Κριτήριο της διάκρισης εδώ είναι η πηγή από την οποία προέρχεται ο κίνδυνος. Στο αμυντικό περιεχόμενο πηγή κινδύνου είναι ο ίδιος ο άνθρωπος και το

δικαίωμα προστατεύει από επιθετικές ενέργειες των συνανθρώπων. Τα αμυντικά δικαιώματα είναι απόλυτα (*erga omnes*)⁹ και αποτελούν τη πρώτη μορφή Συνταγματικών δικαιωμάτων με τη μορφή των ατομικών δικαιωμάτων κατά την παραδοσιακή έννοια του όρου. Το προστατευτικό περιεχόμενο έχει ως πηγή κινδύνου τις επιθετικές ενέργειες των συνανθρώπων-όπως και στο αμυντικό-και περιέχει αξίωση που στρέφεται προς το κράτος για απόκρουση κινδύνου και παροχή προστασίας στον αμυνόμενο. Τα δικαιώματα αυτά είναι απόρροια της ανάπτυξης του κράτους δικαίου στη σύγχρονη έννομη τάξη το οποίο υποχρεούται να προστατεύει τα Συνταγματικά δικαιώματα από επιθετικές ενέργειες των συνανθρώπων. Τέλος, το διεκδικητικό περιεχόμενο έχει ως πηγή κινδύνου άλλους που βρίσκονται έξω από τη σφαίρα των ανθρωπίνων ενεργειών προφυλάσσοντας τους ανθρώπους από αυτούς καθώς και παρέχει αξιώσεις για τη βελτίωση της θέσης του ανθρώπου στη κοινωνικοπολιτική κοινότητα. Η διεκδικητική διάσταση του δικαιώματος αποκαλύπτει περίτρανα την εξέλιξη του κράτους δικαίου στα πλαίσια του δημοκρατικού καθεστώτος.

Ωστόσο δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι το αντικείμενο των Συνταγματικών δικαιωμάτων είναι ένα και ενιαίο και ότι οι παραπάνω κατηγορίες αποτελούν εξειδικεύσεις και επιμέρους διαστάσεις του, οι οποίες μάλιστα βρίσκονται και σε στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος στη θεωρία για «παραπληρωματικότητα» ή για «*status mixtus*¹⁰». Πιο συγκεκριμένα οι κατηγορίες των αποθετικών, θετικών και αρνητικών δικαιωμάτων δεν είναι απομονωμένες η μία από την άλλη αλλά αντίθετα η μία αποτελεί προϋπόθεση για την πραγμάτωση της άλλης. Για παράδειγμα, η ελευθερία έκφρασης και διάδοσης της γνώμης (*status negativus*) είναι συγχρόνως και πολιτικό δικαίωμα (*status activus*), στοιχείο συστατικό της δημοκρατίας. Δείχνει την αλληλεξάρτηση ελευθερίας και δημοκρατίας αφού η μία δεν μπορεί να υφίσταται ουσιαστικά χωρίς την ύπαρξη της άλλης¹¹.

Συμπληρωματικά, θα πρέπει να επισημανθεί πως το αντικείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων, παρά την αυξημένη νομική ισχύ που το περιβάλλει και το ευρύ ρυθμιστικό του πεδίο, έχει και κάποια όρια τα οποία δεν μπορεί να υπερβεί. Πιο συγκεκριμένα, κάθε θεμελιώδες δικαίωμα εναρμονίζεται και είναι σύμφωνο με το Σύνταγμα αλλά και με όλες τις διατάξεις του κοινού δικαίου. Έτσι τίθεται εξ' ορισμού από το νόμο ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται το αντικείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων. Εκτός από το νόμο, υπάρχει και ο κοινωνικός παράγοντας που

οριοθετεί το αντικείμενο, ως αποτέλεσμα της αντικειμενικοποίησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της ανάπτυξης του κράτους δικαίου. Ο σύγχρονος άνθρωπος οφείλει να συμμορφώσει τη συμπεριφορά του και τον τρόπο ζωής του ανάλογα με τα κοινωνικά πλαίσια στα οποία ζει, αφού και τα δικαιώματα στα οποία αναφερόμαστε είναι θέσει και όχι φύσει¹², δηλαδή είναι προϊόν του ισχύοντος και ρυθμίζουν τις εκάστοτε υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες. Η κοινωνική αυτή οριοθέτηση δεν περιορίζει κάποια προϋπάρχουσα ελευθερία-αφού ελευθερία δεν νοείται έξω από τα πλαίσια της κοινωνίας- αλλά τη μορφοποιεί ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες που αλλάζουν από εποχή σε εποχή. Εδώ ανήκουν τα δικαιώματα των άλλων, τα χρηστά ήθη, η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος, και σε γενικές γραμμές το γενικό συμφέρον. Η πρώτη μέριμνα της κρατικής εξουσίας για την αυτοπροστασία της εκφράζεται βασικά και σχηματικά με τους όρους «δημόσια τάξη και ασφάλεια», οι οποίοι υπερισχύουν και τα συνταγματικά δικαιώματα υποχωρούν στις περιπτώσεις όπου η εξισορρόπηση και ο συνδυασμός αυτών των δύο δεν είναι εφικτός. Ο κοινωνικός άνθρωπος οφείλει να επιδιώκει τα συμφέροντά του κατά τρόπο συμβατό με το γενικό συμφέρον, μέσα στο οποίο εμπεριέχεται και το δημόσιο και το ιδιωτικό, διαφορετικά βρίσκεται έξω από το πλαίσιο της νομιμότητας.

1,3,12.Αριστόβουλος Μάνεσης, Τόμος Α', Ατομικές ελευθερίες, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Δ' έκδοση, 1982, εκδ Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, σελ 12,57,38.

4. Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ 36.

8,11.Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα, Τόμος Α', Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ 67,74.

10. Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', 1988, 216.

ΜΗΤΡΙΚΑ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΞΙΑ

Η ανθρώπινη αξία (άρθρο 2§1 του Συντάγματος) αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της έννομης τάξης εφόσον το δίκαιο στο σύνολό του δεν είναι τίποτε άλλο παρά μέσο για την ολοκλήρωση της ανθρώπινης αξίας σε όλες τις εκφάνσεις της. Πρόκειται για μία διάταξη με πλήρη νομική δέσμευση η οποία λόγω της γενικότητάς της εφαρμόζεται «επικουρικά» και σε ειδικότερες διατάξεις χρωματίζοντάς τες με το ρυθμιστικό περιεχόμενό της. Η διάταξη αυτή βέβαια δεν θεμελιώνεται εξ' ολοκλήρου από μόνη της αλλά προϋποτίθεται και η πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου¹. Η σημαντική αυτή θέση που κατέχει το δικαίωμα της ανθρώπινης αξίας στη σύγχρονη και ανθρωπιστική έννομη τάξη έγκειται στο γεγονός ότι το δικαίωμα αυτό ταυτίζεται με την ανθρώπινη ύπαρξη, με τον ζωντανό οργανισμό που ζει στα πλαίσια μιας συστηματικά οργανωμένης κοινωνίας². Η αρχή της ανθρώπινης αξίας είναι δισυπόστατη (όπως όλα τα συνταγματικά δικαιώματα) και διακρίνεται σε αντικειμενική και υποκειμενική. Η πρώτη της υπόσταση είναι η γενική και αναλλοίωτη που κατοχυρώνεται συνταγματικά, ενώ η δεύτερη εξειδικεύεται και προσαρμόζεται στον κάθε άνθρωπο ατομικά, η οποία βέβαια πηγάζει από το αντικειμενικό περιεχόμενο του δικαιώματος. Με τον όρο

ανθρώπινη αξία περικλείονται τα υλικά, πνευματικά και κοινωνικά γνωρίσματα του ανθρώπινου γένους που το διακρίνουν αφενός από τα άλογα όντα και αφετέρου από τα αντικείμενα του δικαίου.

Αντικείμενο του δικαιώματος είναι το αγαθό που αποκτάται από την εκ του νόμου απορρέουσα εξουσία, δηλαδή το αγαθό της ανθρώπινης αξίας που συνίσταται στο σύνολο της πνευματικής και κοινωνικής υπόστασης του ανθρώπου. Η ανθρώπινη οντότητα - το αντικείμενο της ανθρώπινης αξίας- χωρίζεται σε υλική (corpus), σε πνευματική (animus), και σε κοινωνική, εφόσον ο σύγχρονος άνθρωπος ζει και επιβιώνει στα πλαίσια μιας κοινωνίας. Στη σωματική υπόσταση του ανθρώπου περιλαμβάνεται η φυσική του κατάσταση, δηλαδή όλα τα μέλη του ανθρώπινου σώματος, έτσι ώστε οποιαδήποτε παραβίασή τους να αντίκειται στην αρχή της ανθρώπινης αξίας. Η πνευματική υπόσταση περικλείει το «ανθρώπινο πνεύμα» με τη μορφή της φαντασίας, της λογικής, και της συναισθηματικής λειτουργίας. Το animus εδώ στοχεύει στη προστασία των νοητικών εκείνων δυνατοτήτων που μέσω μιας συγκεκριμένης διεργασίας μπορούν να παράγουν ένα προϊόν πνευματικού περιεχομένου, χωρίς να προστατεύεται βέβαια το προϊόν της πνευματικής υπόστασης από αυτή τη διάταξη³. Έτσι λοιπόν κατ' αναλογία της διάταξης αυτής έχει απαγορευτεί η προσωποκράτηση για χρέη υπερηλίκων προσώπων «καθ' όσον αυτή προσλαμβάνει το χαρακτήρα σκληρότητας». (ΠρΔεφΑθ 219/16 ΔΦΝ 51,891)⁴. Η απαγόρευση αυτή προστατεύει το corpus του συγκεκριμένου δικαιώματος ανθρώπινης αξίας που είναι τα υπερήλικα πρόσωπα και η καταπόνηση της ήδη επιβαρυσμένης τους σωματικής κατάστασης.

Η ΙΣΟΤΗΤΑ

Η ισότητα είναι η βασικότερη συνταγματική αρχή της οποίας το περιεχόμενο θεμελιώνεται σε όλο το σύνταγμα. Με την αρχή της ισότητας εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση των ανθρώπων. Πιο συγκεκριμένα είναι η κατάσταση κατά την οποία περισσότερα υποκείμενα διαθέτουν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα και τυγχάνουν της ίδιας αναλογικά μεταχείρισης, ακόμα και όταν υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους⁵. Το περιεχόμενο της ισότητας θεμελιώνεται έχοντας ως σημείο αναφοράς τη σύγκριση σχετικά με τη κατάσταση άλλων υποκειμένων διαφορετικών από αυτό στο οποίο αναφέρεται. Ρυθμίζεται στο άρθρο 4 του Συντάγματος και το αντικείμενό του διακρίνεται σε *corpus* και *animus*. Πιο συγκεκριμένα, το *corpus* δεν παραμένει σταθερό αλλά προσαρμόζεται συνεχώς στις διάφορες μορφές που παίρνει η γενική αρχή της ισότητας όταν εφαρμόζεται σε επιμέρους σχέσεις. Αντίθετα, το *animus* αποτελεί τον πυρήνα του αντικειμένου ο οποίος δεν αλλάζει, αλλά αποτελεί ρύθμιση η οποία εφαρμόζεται αναλλοίωτη σε όμοιες περιπτώσεις. Στο άρθρο 4 του Συντάγματος το *corpus* του αντικειμένου παίρνει περισσότερες μορφές και εξειδικεύεται σε οικονομική (§5), κοινωνική και πολιτική ισότητα. Μία έκφανση της ισότητας στον τομέα της κοινωνικής θέσης είναι αυτή των φύλων που προβλέπεται στο άρθρο 4§2 του Συντάγματος. Με απόφαση μάλιστα του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣΤΕ 2435/97 ΕΔΔΔ 41, 539)⁶ κατοχυρώνεται η παροχή ίσων ευκαιριών και στα δύο φύλα ενώ απαγορεύεται η διαφοροποίηση του νομικού καθεστώτος των πολιτών με βάση το φύλο. Εδώ λοιπόν το *corpus* είναι η ίση μεταχείριση των φύλων ως προς την πολιτική και την κοινωνική τους διάσταση, και το *animus* είναι η γενική αρχή της ισότητας που παραμένει αυτούσια. Συμπληρωματικά, έχει διατυπωθεί (ΣΤΕ 824-5, 2005,3473,3567,4394/77,2121/78)⁷ πως παράβαση της ισότητας νοείται μόνο σε νόμιμες πράξεις της Διοίκησης και όχι σε παράνομες, με αποτέλεσμα το *corpus* του αντικειμένου να εκτείνεται μόνο στο φάσμα της νομιμότητας.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Η αρχή της προσωπικής ελευθερίας βρίσκεται σε πολύ στενή σχέση με την αρχή της ανθρώπινης αξίας και της ισότητας. Για την ακρίβεια, η ελευθερία και η ισότητα αποτελούν εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας. Η ανθρώπινη αξία προϋποθέτει την ύπαρξη της ελευθερίας και το αντίστροφο, αφού από τη μία η ελευθερία αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης ενώ η ανθρώπινη αξία δεν είναι δυνατόν να θεμελιωθεί στην ανελευθερία των ανθρώπων. Η συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας φανερώνει τη δημοκρατικότητα και τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα της έννομης τάξης, δεδομένου ότι στα ολοκληρωτικά καθεστώτα όπου δεν κατοχυρώνεται η αρχή αυτή ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται σαν απλό αντικείμενο της κρατικής εξουσίας και όχι σαν υποκείμενο δικαίου. Στα πλαίσια λοιπόν του ανθρωπιστικού της χαρακτήρα, η πολιτεία οφείλει όχι μόνο να διακηρύσσει την ελευθερία αόριστα αλλά και να επεμβαίνει όπου χρειάζεται εξασφαλίζοντας την εφαρμογή της σε όλους. Η αρχή της ελευθερίας ρυθμίζεται στο άρθρο 5 του Συντάγματος το οποίο έχει και επιμέρους διατάξεις που εξειδικεύουν το περιεχόμενο της (πχ §1-ανάπτυξη της προσωπικότητας, §4-κίνηση και εγκατάσταση). Ως δικαίωμα αυτοδιάθεσης και αυτοπροσδιορισμού, η ελευθερία έχει αντικείμενο τον ίδιο τον άνθρωπο, την προσωπικότητά του, με αποτέλεσμα το υποκείμενο και το αντικείμενο του δικαιώματος να συμπίπτουν. Διακρίνεται σε υλική (*corpus*) και σε πνευματική (*animus*) ελευθερία όπου η κάθε μία από αυτές έχει διαφορετικό προστατευόμενο αγαθό. Η υλική ελευθερία είναι το σύνολο της υλικής δράσης του ατόμου και προστατεύει οποιοδήποτε σημείο του σώματος του ανθρώπου, με αποτέλεσμα κάθε επέμβαση πάνω στο σώμα του να αποτελεί προσβολή του δικαιώματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι η ελευθερία κίνησης (άρθρο 5§4 Συντ.) Ωστόσο υπάρχουν και κάποιοι περιορισμοί στο *corpus* της ελευθερίας. Έχει αποφασιστεί (ΣΕ 2313/76)⁸ ότι τα άρθρα 9 και 10 του ν. 2097/1952 και οι εξουσιοδοτημένες κανονιστικές υπουργικές αποφάσεις που απαγορεύουν τη μετάβαση στο εξωτερικό σε οφειλέτες του Δημοσίου δεν αντίκειται στο άρθρο 5§4 του Συντάγματος περί ελευθερίας κινήσεως, αφού όλοι οι Έλληνες αδιακρίτως έχουν υποχρέωση να συνεισφέρουν στα δημόσια βάρη(άρθρο 4§5 Συντ.)

Το *animus* της ελευθερίας προστατεύει το σύνολο της πνευματικής δράσης του ανθρώπου, δηλαδή το ανθρώπινο πνεύμα και οποιαδήποτε έκφασή του ικανή να αξιοποιηθεί και να παράγει ένα προϊόν πνευματικού περιεχομένου. Η πνευματική ελευθερία εξειδικεύεται ακόμα περισσότερο σε πολιτική, κοινωνική και οικονομική και η καθεμία από αυτές εξασφαλίζει τη συμμετοχή του ανθρώπου στη πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας αντίστοιχα (άρθρο 5§1 Συντ.) , εφόσον η ελευθερία είναι ένα δικαίωμα που προστατεύει όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής. Το *animus* μπορεί να μετουσιωθεί και σε επαγγελματική ελευθερία, η οποία αποτελεί έκφραση της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας. Σύμφωνα με το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣΕ 4036/79, ΣΕ 712/80)⁹ κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα επιλογής του επαγγέλματος που θα ακολουθήσει, ως στοιχείο διαμόρφωσης της προσωπικότητάς του, με την επιβολή βέβαια ορισμένων περιορισμών που αποσκοπούν σε λόγους δημοσίου συμφέροντος.

Συμπληρωματικά αξίζει να σημειωθεί πως στα πλαίσια μιας κοινωνίας το αντικείμενο της ελευθερίας δεν είναι απεριόριστο αλλά έχει κάποια όρια. Η ανθρώπινη αξία είναι αυτή που προσδίδει κοινωνικό περιεχόμενο στην ελευθερία και την οριοθετεί, εφόσον ο άνθρωπος δεν ζει μόνος του αλλά μαζί με άλλους, οφείλει να σέβεται τα δικαιώματα των συνανθρώπων του. Με άλλα λόγια, η ελευθερία του ενός σταματά εκεί που ξεκινάνε τα δικαιώματα του άλλου.

1.Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Β', Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ 1324.

2,3,5.Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Τόμος Γ', Β' έκδοση, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ 268,270,300

4,6.Επιθεώρηση Νομολογίας, νομολογία-νομοθεσία-επιστήμη, 1997, νομική βιβλιοθήκη, σελ 299,303.

7,8,9.Πέτρος.Ι.Παραράς, πάρεδρος του ΣΤΕ Σύνταγμα 1975-Corpus T.1.Νομολογία ΣΤΕ, παρατηρήσεις κατ' άρθρον, Νομοθεσία, εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σελ 4,157,124.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η ΖΩΗ

Το δικαίωμα της ζωής αποτελεί τη κορωνίδα του ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα της σύγχρονης έννομης τάξης. Πάνω σε αυτό βασίζονται όλα τα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα και περισσότερο αυτό της ανθρώπινης αξίας, δεδομένου ότι το δικαίωμα στη ζωή είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανθρώπινη ύπαρξη. Για αυτό ακριβώς το λόγο το δικαίωμα της ζωής ονομάζεται και «μητρικό δικαίωμα»¹, αφού αυτό είναι ο λόγος γέννησης όλων των άλλων που εξειδικεύουν την ανθρώπινη δράση. Ονομάζεται επίσης και «δικαίωμα υπόστασης» επειδή

μέσα του περικλείει την απόλυτη και απεριόριστη ελευθερία της ανθρώπινης ύπαρξης έχοντας ως κριτήριο προστασίας μόνο αυτό και καμία άλλη διάκριση. Ο απόλυτος και πανανθρώπινος χαρακτήρας του δικαιώματος αποκλείει κάθε εξαίρεση βάσει εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Ρυθμίζεται στο Σύνταγμα στο άρθρο 5§2 και έχει και αυτό ως συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα διπλή υπόσταση, την αντικειμενική με την οποία προστατεύεται γενικά η ανθρώπινη ζωή και την υποκειμενική η οποία απορρέει από την αντικειμενική και προστατεύει κάθε άνθρωπο ατομικά. Αντικείμενο αυτού του δικαιώματος είναι η ανθρώπινη ζωή η οποία προστατεύεται μόνο ως προς το βιολογικό περιεχόμενό της που αποτελεί και το πλέον αυτούσιο φυσικό αγαθό του κάθε ανθρώπου που αποκτά από τη στιγμή της γέννησής του έως και τον θάνατό του. Έτσι με το περίβλημα της αυξημένης νομικής ισχύος το φυσικό αυτό αγαθό ανάγεται σε συνταγματικό που επιβάλλει το σεβασμό όλων, τόσο της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής εξουσίας. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το ρυθμιστικό πεδίο αυτής της διάταξης εκτείνεται όχι μόνο στην «πλήρη» αλλά σε κάθε μορφή της ανθρώπινης ζωής (πχ nasciturus)³.

Η δομή της ανθρώπινης ζωής χωρίζεται σε ύλη (corpus) και πνεύμα (animus), όπως άλλωστε και κάθε άνθρωπος αποτελείται από σάρκα και ψυχή αντίστοιχα. Το δικαίωμα της ζωής έχει απόλυτο χαρακτήρα και στρέφεται κατά κάθε εξουσίας, δημόσιας ή ιδιωτικής, ικανής να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή κάποιου. Πολύ περισσότερο δε η δημόσια εξουσία έχει και υποχρέωση να προστατεύει το δικαίωμα αυτό παρέχοντας όλα τα αναγκαία μέτρα (προστατευτικός χαρακτήρας δικαιώματος²). Παράδειγμα της μέριμνας αυτής του κράτους αποτελεί ο ποινικός κώδικας ο οποίος ρυθμίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά που θέτει σε κίνδυνο τις ζωές άλλων ανθρώπων. Πιο συγκεκριμένα θέτει τα όρια και συμμορφώνει όσους υποσκάπτουν το δικαίωμα της ζωής άλλων- είτε με τη μορφή του animus είτε του corpus- με την επιβολή ποινών και τη λήψη των αναγκαίων μέτρων. Για παράδειγμα στο άρθρο 299§1(ΠΚ) ορίζεται ότι αυτός που τελεί το έγκλημα της ανθρωποκτονίας (αυτός δηλαδή που παραβιάζει το corpus) τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη.

Η ΥΓΕΙΑ

Το δικαίωμα της υγείας είναι το δεύτερο πιο σημαντικό συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα μετά τη ζωή. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η υγεία ως ουσιώδες χαρακτηριστικό των ανθρώπων αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση όλων των άλλων δικαιωμάτων (δικαίωμα υπόστασης). Παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με το δικαίωμα της ζωής, δεδομένου ότι η υγεία είναι μια έκφανση της ζωής, και έχουν παρόμοιο ρυθμιστικό περιεχόμενο. Όπως η ζωή, έτσι και η υγεία έχει στενή σχέση με το δικαίωμα της ανθρώπινης αξίας, αποτελώντας συστατικό του στοιχείο. Επίσης έχει και αυτό το δικαίωμα αναλογικά προστατευτικό και αμυντικό περιεχόμενο που στρέφεται κατά παντός και περιέχει αξίωση σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας, περιπτώσεις που αποτελούν εξειδίκευση της γενικής απαγόρευσης προσβολής της προσωπικότητας. Ρυθμίζεται από το Σύνταγμα στο άρθρο 5§5 το οποίο κατοχυρώνει αντικειμενικό κανόνα δικαίου από τον οποίο απορρέουν υποκειμενικοί κανόνες για τον καθένα από τους ανθρώπους ατομικά. Υπάρχουν και άλλες συναφείς διατάξεις με το ίδιο προστατευόμενο αγαθό (5§2, 7§2, 21§ 3)⁴.

Αντικείμενο του δικαιώματος της υγείας είναι η υγεία του ανθρώπου ως φυσικό αγαθό, επί του οποίου ασκείται η από το δικαίωμα απορρέουσα εξουσία. Από φυσικό αγαθό το δικαίωμα της υγείας με τη συνταγματική του κατοχύρωση ανάγεται σε συνταγματικό αγαθό. Έχει διπλή υπόσταση, την υλική (*corpus*) που περιλαμβάνει την σωματική υγεία, και την πνευματική (*animus*) που περιλαμβάνει την πνευματική υγεία. Το κράτος οφείλει να λάβει μέτρα για τη μέριμνα τόσο του *corpus* όσο και του *animus* της υγείας και να την εξασφαλίσει για κάθε έναν από τους πολίτες του. Σύμφωνα με απόφαση που είχε εκδοθεί (Τριμ. Διοικ. Πρωτ. Αθηνών 17124/87), για οποιαδήποτε θεραπεία στο εξωτερικό έπρεπε να αποδοθούν οι δαπάνες εξωσωματικής γονιμοποίησης. Η απόφαση αυτή ακυρώθηκε από τον Υπουργό του ΥΠΚΑ που την έκρινε αρνητικά παρά την αντίθετη απόφαση του Δ.Σ. του Ταμείου. Έτσι το δικαστήριο έκρινε πως δικαιολογούνται οι δαπάνες που αποσκοπούν στην αποκατάσταση

της φυσιολογικής, κατά προορισμό, λειτουργίας του γυναικείου οργανισμού (πρβλ ΣτΕ 2967/1987). Αυτή λοιπόν η απόφαση δείχνει περίτρανα την προστασία του corpus της υγείας και την προώθησή του από τη κρατική εξουσία. Επιπλέον το κράτος επιβάλλει σε όλους τους πολίτες τον εφοδιασμό τους με βιβλιάριο υγείας το οποίο τους παρέχει κατά ένα μέρος δωρεάν θεραπεία και καταγράφει το ιστορικό των ασθενειών του καθενός. Έχει μάλιστα οριστεί (ν 1077/80, άρθρο 3 αν 2520/40) ότι όλοι όσοι προσλαμβάνονται σε ζαχαροπλαστεία, εστιατόρια και άλλες επιχειρήσεις υγειονομικού ενδιαφέροντος είναι υποχρεωμένοι να έχουν βιβλιάριο υγείας. Σε περίπτωση που δεν έχουν, η εργασιακή σύμβαση είναι άκυρη ως αντίθετη σε απαγορευτική διάταξη νόμου (ΜΠρΚαρδίτσας 214/82 ΑρχΝ 1994/386, ΑΠ 1022/93, ΕΑΕΔ 1994/456, ΕφΑθ 8195/92, ΕΕΑΔ 1994,744)⁵.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

Σύμφωνα με το άρθρο 6 του Συντάγματος, η προσωπική ασφάλεια κατοχυρώνει εγγυήσεις που προστατεύουν το άτομο από αυθαίρετες συλλήψεις και ποινικές διώξεις και ισχύουν για κάθε στέρηση της προσωπικής ελευθερίας. Βέβαια αυτή είναι μόνο μια από τις διαστάσεις που έχει το δικαίωμα αυτό, καθώς η θέσπιση αυτού του άρθρου προστατεύει γενικά τη ζωή του ανθρώπου και το δικαίωμά του να διάγει ασφαλή βίο χωρίς κινδύνους που πηγάζουν είτε από την ιδιωτική είτε από τη δημόσια εξουσία. Λόγω λοιπόν του γενικού ρυθμιστικού του πεδίου η προστασία της προσωπικής ασφάλειας δεν ρυθμίζεται σε κάποιο άρθρο μόνη της αυτόνομα αλλά διαχέεται σε όλες τις διατάξεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων είτε με έμμεση είτε με άμεση αναφορά, αποτελώντας με αυτό τον τρόπο μία γενική αρχή. Έτσι ως γενική αρχή εναρμονίζεται και συνεφαρμόζεται με τις επιμέρους ειδικές διατάξεις που αφορούν μια συγκεκριμένη έννομη σχέση. Βέβαια το δικαίωμα της προσωπικής ασφάλειας διαφέρει από τα άλλα δικαιώματα στο γεγονός ότι αυτό αποτελεί προληπτικό δικαίωμα. Δεν αναφέρεται σε κίνδυνο ορατό και επικείμενο που απειλεί

άμεσα το εκάστοτε προστατευόμενο αγαθό αλλά σε κίνδυνο πιθανό και αόριστο που δεν έχει ακόμα εκδηλωθεί. Για αυτό λοιπόν το λόγο ο όρος της ασφάλειας περικλείει μέσα του την έννοια της πρόληψης, δεδομένου ότι λαμβάνονται όλα τα αναγκαία μέτρα για την προστασία ενός δικαιώματος και μόνο με την πιθανολόγηση του κινδύνου.

Αντικείμενο του δικαιώματος είναι η ασφάλεια του προσώπου, το οποίο πρόσδωσε και την ονομασία του στο ίδιο το δικαίωμα. Αποτυπώνει μία πραγματική κατάσταση που χάρη στη προστασία του δικαιώματος δημιουργεί ένα ασφαλές περιβάλλον για την άσκηση των δικαιωμάτων. Η ασφάλεια αυτή αναφέρεται στη σωματική και πνευματική υπόσταση του ανθρώπου, δηλαδή στο «είναι»⁶. Διακρίνεται σε *corpus* και *animus* όπου το καθένα περιέχει τις υλικές και πνευματικές ενέργειες αντίστοιχα που χρειάζονται για να εξασφαλίσουν την ασφάλεια. Το αντικείμενο προστατεύει τον άνθρωπο από πιθανούς κινδύνους που προέρχονται τόσο από άλλους ανθρώπους όσο και από την κρατική εξουσία. Μάλιστα λόγω του προστατευτικού του χαρακτήρα το αντικείμενο περιέχει αξίωση που στρέφεται προς το κράτος για τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων που στοχεύουν στην ασφάλεια των πολιτών. Μία μορφή τέτοιας πρόνοιας εκ μέρους του κράτους παρατηρείται στο θέμα της τρομοκρατίας, ένα φαινόμενο αρκετά προσφιλές στη σύγχρονη κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν τεθεί ύστερα από απόφαση της επιτροπής [ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΚ) αριθμ. 301/2005 της Επιτροπής της 23^{ης} Φεβρουαρίου 2005] κανονισμοί με τους οποίους επιβάλλονται συγκεκριμένα περιοριστικά μέτρα κατά ορισμένων προσώπων και οντοτήτων που συνδέονται με τον Usama bin Laden, το δίκτυο της Al-Qaida και τους Taliban, με σκοπό να προστατέψουν τους ευρωπαϊούς πολίτες από πιθανές τρομοκρατικές ενέργειες στο μέλλον.

Το δικαίωμα αυτό προστατεύει την υγεία και τη ζωή των ανθρώπων από διάφορους επικίνδυνους και επιβλαβείς παράγοντες. Ρυθμίζεται στο άρθρο 22§5 του Συντάγματος (το οποίο προβλέπει την ασφαλιστική κάλυψη μόνο των εργαζομένων) και ανάγεται σε συνταγματικό αγαθό με διπλή υπόσταση: την θεσμική-αντικειμενική που θέτει γενικά τον κανόνα και την υποκειμενική που εξασφαλίζει το δικαίωμα της κοινωνικής αξίωσης για κάθε έναν ξεχωριστά. Η συνταγματική κατοχύρωση αυτού του δικαιώματος έχει πολύ μεγάλη σημασία αφού εξασφαλίζει και την ανεμπόδιστη άσκηση του δικαιώματος της υγείας και κατ'επέκταση και όλων των άλλων. Αντικείμενο του δικαιώματος είναι η κοινωνική ασφάλιση το οποίο πρόσδωσε το όνομά του και στο δικαίωμα. Το ρυθμιστικό του πεδίο είναι συγκεκριμένο, εφόσον καλύπτει μόνο τους εργαζόμενους οι οποίοι έχουν καταβάλλει κάποια ασφαλιστική εισφορά πρώτα έτσι ώστε να υπάρχει αναλογία μεταξύ εισφορών και εισοδήματος. Βέβαια υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις, και σύμφωνα με μία από αυτές η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος τονίζει αντίστοιχα την υποχρέωση της πολιτείας προς προστασία των ανέργων και όχι μόνο των εργαζομένων⁸. Ο πυρήνας του καλύπτει την πρόβλεψη ορισμένων κινδύνων και προϋποθέσεων έτσι ώστε η άσκηση του δικαιώματος να είναι εφικτή, ενώ όλες οι άλλες επιμέρους λεπτομέρειες (πχ τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας κοινωνικής ασφάλισης) δεν ρυθμίζονται απευθείας από το Σύνταγμα. Έχει αμυντικό περιεχόμενο, που σημαίνει ότι προστατεύει το δικαίωμα από κινδύνους που το θέτουν σε απειλή, και προστατευτικό περιεχόμενο που θεμελιώνει την αξίωση των εργαζομένων προς το κράτος για μέριμνα ασφαλιστικής κάλυψης. Έτσι λοιπόν το αντικείμενο της κοινωνικής ασφάλισης γεννά τόσο δικαιώματα για τους εργαζόμενους όσο και υποχρεώσεις για το κράτος, με αποτέλεσμα να έχει χαρακτηριστεί ως έννομη σχέση⁹. Η υποχρέωση αυτή του κράτους γίνεται ακόμα πιο εμφανής από τις διάφορες αποφάσεις των δικαστηρίων που ορίζουν τα καθήκοντα της κρατικής εξουσίας για κάθε μία ξεχωριστή περίπτωση κοινωνικής ασφάλισης. Μία από αυτές τις περιπτώσεις αποτελεί η σύνταξη λόγω αναπηρίας [ΣτΕ 2402/1994 (Τμ. Α)]. Έχει αποφασιστεί ότι ο ασφαλισμένος στο ΙΚΑ δικαιούται σύνταξης λόγω αναπηρίας από ατύχημα, όχι μόνο όταν το ατύχημα προκάλεσε συντάξιμο ποσοστό αναπηρίας αλλά και όταν το ατύχημα επέφερε αυτό το αποτέλεσμα λόγω της προηγούμενης κατάστασης υγείας του ασφαλισμένου η οποία μέχρι τότε δεν εμπόδιζε να εργάζεται.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Στις σύγχρονες μεγάλες κοινωνίες όπου το πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος είναι πιο τεταμένο, η συνταγματική του προστασία καθίσταται αναγκαία καθώς το περιβάλλον συνδέεται άμεσα με την υπόσταση του ανθρώπου τόσο την υλική (σωματική ευεξία) όσο και την πνευματική. Ρυθμίζεται στο άρθρο 24 και ως συνταγματικός κανόνας δικαίου έχει πλήρη δεσμευτική δύναμη που στρέφεται προς την ιδιωτική και τη δημόσια εξουσία. Το αντικείμενο του δικαιώματος είναι η προστασία του περιβάλλοντος και περικλείει όλες εκείνες τις ενέργειες που έχουν στόχο την αποκατάσταση του περιβάλλοντος και τη βελτίωσή του¹⁰. Στην έννοια του περιβάλλοντος νοείται οτιδήποτε περιβάλλει τον άνθρωπο, δηλαδή τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό περιβάλλον που δημιούργησε ο ίδιος. Ως συνταγματικό δικαίωμα έχει και αυτό υλική (corpus) και πνευματική (animus) διάσταση η οποία αποκρούει κάθε επιθετική ενέργεια από οποιονδήποτε παράγοντα και αν προέρχεται (αμυντικό περιεχόμενο). Επιπλέον το αντικείμενο έχει και προστατευτικό περιεχόμενο το οποίο περιέχει αξίωση προς το κράτος όχι για αποχή του αλλά μέριμνα και προστασία του περιβάλλοντος από κάθε κίνδυνο. Σύμφωνα με μία απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας που αφορά τις δασικές εκτάσεις (ΣΕ 3754/81), απαγορεύει την μεταβολή του προορισμού των δημοσίων δασών και γενικά δασικών εκτάσεων, εκτός αν προβλέπεται κάτι διαφορετικό από την Εθνική Οικονομία για την αγροτική τους εκμετάλλευση ή για άλλους λόγους δημοσίου συμφέροντος.

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

Ο αθλητισμός επηρεάζει κατά ένα μεγάλο βαθμό τη ζωή του ανθρώπου καθώς συμβάλλει τόσο στη σωματική όσο και στην πνευματική ανάταση της υπόστασης του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του αθλητικού μεγαλείου αποτελούν οι Ολυμπιακοί αγώνες, που εκτός από τη σημασία του πνευματικού τους περιεχομένου έχουν και ιδιαίτερη σημασία σε διακρατικό επίπεδο αφού- ως ένα γεγονός παγκόσμιας εμβέλειας- συμβάλλουν στην επικοινωνία των κρατών. Το δικαίωμα του αθλητισμού ρυθμίζεται στο άρθρο 16§9 του Συντάγματος και αποτελεί θεσμικό-αντικειμενικό κανόνα δικαίου με πλήρη νομική δεσμευτικότητα, από τον οποίο απορρέουν υποκειμενικά δικαιώματα για τον κάθε άνθρωπο ατομικά. Αντικείμενο του δικαιώματος αυτού είναι ο αθλητισμός που περικλείει το σύνολο των ενεργειών που στοχεύουν στη καλλιέργεια του σώματος και του πνεύματος του ανθρώπου. Έχει υλικό (corpus) και πνευματικό (animus) περιεχόμενο. Στο corpus ανήκουν όλες εκείνες οι υλικές ενέργειες που απαιτούνται για να ευδοκιμήσει ο θεσμός του αθλητισμού (πχ αθλητικές εγκαταστάσεις). Στο animus ανήκει ο πνευματικός δεσμός που ενώνει όλους όσους ασχολούνται με τον αθλητισμό σε διακρατικό επίπεδο, δηλαδή το συναίσθημα αθλητικής συνείδησης, συνεργασίας και αλληλεγγύης. Έτσι το αντικείμενο του δικαιώματος του αθλητισμού παρέχει στον δικαιούχο την εξουσία να συμμετέχει ή όχι σε οποιοδήποτε άθλημα θέλει ύστερα από δική του ελεύθερη επιλογή. Το δικαίωμα αυτό έχει αμυντικό περιεχόμενο (αποκρούοντας οποιαδήποτε επιθετική ενέργεια) και προστατευτικό (υποχρέωση του κράτους για προώθηση και προστασία της αθλητικής ελευθερίας). Σύμφωνα με απόφαση του δικαστηρίου (ΣτΕ 5802/96) ΕΛΔ 38,1220)¹¹ που ρυθμίζει το corpus του δικαιώματος ορίζει ότι το Κράτος οφείλει να ιδρύει με δικές του δαπάνες σχολές προπονητών εν όψει του άρθρου 16§5 του Συντάγματος. Επίσης αξιοσημείωτη είναι η παρέμβαση του Κράτους σε αθλήματα όχι κατά την κλασική έννοια¹² που αποφέρουν σημαντικά κέρδη λόγω της δημοτικότητάς τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το

ποδόσφαιρο για το οποίο έχει αποφασιστεί (ΣΕ 2944/80)¹³ ότι επιτρέπεται η παρέμβαση του νομοθέτη στις έννομες σχέσεις και η επιβολή περιορισμών στα συμβαλλόμενα μέρη.

1,2,4,6,9,10,12.Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Τόμος Γ', Β' έκδοση, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ 387,392,409,438,465,485,512.

3.Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α', Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ 235.

5,11.Επιθεώρηση Νομολογίας, νομολογία-νομοθεσία-επιστήμη, 1994, νομική βιβλιοθήκη, σελ 1985,81.

7.[www google.com](http://www.google.com), ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ για ΑΜΕΑ, επιδόματα και δικαιούχοι, Σύνταξη αναπηρίας.

8,13. Πέτρος Ι. Παραράς, πάρεδρος του ΣΤΕ Σύνταγμα 1975-Corpus T.1.Νομολογία ΣΤΕ, παρατηρήσεις κατ' άρθρον,

Νομοθεσία, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σελ 22,16.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΡΩΠΟΥ

ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΟΥΣ

Η ελευθερία των ιδεών συνδέεται άρρηκτα με την ανθρώπινη υπόσταση και το δικαίωμα της ανθρώπινης αξίας. Οι ιδέες είναι πνευματικά «προϊόντα» της πνευματικής υπόστασης του ανθρώπου, τα οποία για να παραχθούν απαιτούν την ανεμπόδιστη άσκηση του δικαιώματος της ανθρώπινης αξίας (αρθρ 2 Συντ.), με αποτέλεσμα να δημιουργείται μία αλυσίδα δικαιωμάτων όπου το ένα εξαρτάται από το άλλο. Έτσι η ελευθερία των ιδεών και της γνώμης είναι η κατ' εξοχήν εκδήλωση της ανθρώπινης προσωπικότητας και κάθε περιορισμός της πρώτης θίγει αυτόματα και την δεύτερη. Εκτός από αυτό, η ελευθερία των ιδεών αποτελεί συστατικό στοιχείο (*conditio sine qua non*)¹ του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η ουσία της δημοκρατίας βασίζεται σε αυτό ακριβώς το δικαίωμα των πολιτών να εκφράζουν ανεμπόδιστα τις απόψεις τους και να απορρίπτουν ή να αποδέχονται μία ιδέα όχι υπό την πίεση κάποιου ανώτερου παράγοντα αλλά σύμφωνα με τη δική τους κρίση. Για αυτό άλλωστε και όλα τα αντικυβερνητικά καθεστώτα περιορίζουν έως και απαγορεύουν την ελευθερία της γνώμης επιβάλλοντας μονόπλευρες ιδεολογικές κατευθύνσεις που είναι ευνοϊκές προς αυτά. Αντιθέτως στη δημοκρατία η επικράτηση μιας ιδέας προκύπτει ως αποτέλεσμα ελεύθερης διαδικασίας -και όχι επιβολής- στην οποία παρατίθενται πολλές και διαφορετικές απόψεις. Ο πλουραλισμός των ιδεών είναι στην ουσία ο πυρήνας της δημοκρατίας και ανάγκη μεγαλύτερης προστασίας έχει εκείνος

που διαφωνεί με την επικρατούσα άποψη, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι η συνταγματική προστασία των διαφωνούντων προς την κείμενη έννομη τάξη θέτει σε κίνδυνο την δημόσια τάξη². Ρυθμίζεται στο άρθρο 14§1 του Συντάγματος, έχει πλήρη δεσμευτική ισχύ που πηγάζει απευθείας από το Σύνταγμα, δεν υπόκειται σε αναθεώρηση και είναι τυπικά ισοδύναμη με τις άλλες συνταγματικές διατάξεις με τις οποίες βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία. Με την συνταγματική κατοχύρωση το πνευματικό αγαθό της ιδέας ανάγεται σε συνταγματικό από το οποίο προκύπτει και υποκειμενικά το δικαίωμα σε κάθε άνθρωπο ξεχωριστά να διαμορφώνει ελεύθερα τη πνευματική του υπόσταση.

Αντικείμενο του δικαιώματος είναι η «ιδέα» η οποία εμπεριέχει οποιαδήποτε έκφραση του ανθρώπινου πνεύματος και για αυτό το λόγο έχει αρκετά ευρύ ρυθμιστικό πεδίο. Η ιδέα ως πνευματικό και ως συνταγματικό αγαθό έχει υλική (corpus) και πνευματική (animus) διάσταση. Το animus είναι το περιεχόμενο της ιδέας, το οποίο δημιουργείται έπειτα από μια εσωτερική και πνευματική διαδικασία, αντιθέτως το corpus είναι η μεταφορά των ιδεών στον αισθητό κόσμο, η υλοποίησή τους που έχει ως στόχο την εξωτερίκευσή τους. Η εξωτερίκευση αυτή μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους : μέσω ενός βιβλίου, ενός τραγουδιού, ενός άρθρου κλπ. Σύμφωνα με άλλες απόψεις³, το αντικείμενο της ιδέας αποτελείται από τρεις ενότητες, όπου η μια προηγείται χρονικά της άλλης. Πρώτο στάδιο είναι αυτό κατά το οποίο διαμορφώνεται η ιδέα (ελευθερία σκέψης) , το δεύτερο είναι αυτό της ανεμπόδιστης και ελεύθερης έκφρασης της ιδέας (ελευθερία συνείδησης), δηλαδή της εξωτερίκευσής της στον αισθητό κόσμο. Τρίτο και τελευταίο στάδιο είναι η ελευθερία διάδοσης της ιδέας, κατά το οποίο ο άνθρωπος προσπαθεί να μεταλαμπαδεύσει την ιδέα που ο ίδιος αποδέχτηκε και σε άλλους ανθρώπους. Συμπληρωματικά, όπως όλα τα συνταγματικά δικαιώματα και το δικαίωμα της ελευθερίας των ιδεών έχει αμυντικό περιεχόμενο το οποίο στρέφεται ενάντια κάθε επιθετικής ενέργειας, καθώς έχει και προστατευτικό περιεχόμενο το οποίο περιέχει θετική αξίωση προς το κράτος να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την ανεμπόδιστη δημιουργία και κυκλοφορία των ιδεών. Μια μορφή του δικαιώματος αυτού είναι η ελευθερία του τύπου. Έχει εκδοθεί μάλιστα και απόφαση (ΣΕ 2209/77)⁴ σύμφωνα με την οποία δεν πρέπει να γίνεται καμία διάκριση στα έντυπα από άποψη ιδεολογικού περιεχομένου και να κυκλοφορούν όλα ελεύθερα. Για αυτό και η προμήθεια και η κυκλοφορία των «κομμουνιστικών» εφημερίδων «Ριζοσπάστης» και «Αυγή» δεν είναι παράνομη κατά το άρθρο 14§1 του

Συντάγματος. Εδώ προστατεύεται το corpus του αντικειμένου το οποίο περιέχει την έκφραση της ιδέας στον αισθητό κόσμο. Ωστόσο μερικές φορές μπορεί να περιορίζεται το εύρος του αντικειμένου για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Ένας από αυτούς τους λόγους προβλέπεται σε μία δικαστική απόφαση (ΣΕ 2209/77 , ΤοΣ 3 (1977),σελ 636)⁵ κατά την οποία σε όλους τους δημόσιους λειτουργούς – με μεγαλύτερη έμφαση στους στρατιωτικούς- πρέπει να επιβάλλονται ορισμένοι περιορισμοί ως προς το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης των ιδεών τους (κυρίως εδώ των πολιτικών πεποιθήσεων) γιατί υπάρχει κίνδυνος να επηρεάσουν άλλους ανθρώπους εκμεταλλευόμενοι την κοινωνική θέση που κατέχουν, και θέτοντας έτσι σε κίνδυνο το δημοκρατικό πολίτευμα.

ΠΑΙΔΕΙΑ

Η παιδεία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης υπόστασης καθώς αυτή ευθύνεται για την πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου. Είναι βασική προϋπόθεση για την ενάσκηση των δικαιωμάτων του πνευματικού χώρου και για αυτό ως ελευθερία συνδέεται στενά με την ελευθερία των ιδεών. Ρυθμίζεται στο άρθρο 16 του Συντάγματος ως αντικειμενική συνταγματική αρχή από την οποία απορρέουν ατομικά δικαιώματα για τον κάθε άνθρωπο. Αντικείμενο της παιδείας είναι το αγαθό επί του οποίου ασκείται η από το δικαίωμα προερχόμενη εξουσία. Η παιδεία ως αγαθό έχει διπλή φύση : από τη μία περικλείει την τυπική διαδικασία μέσα από την οποία παρέχεται η ουσιαστική παιδεία, η μεταφορά των γνώσεων, δηλαδή το εκπαιδευτικό σύστημα (corpus). Από την άλλη παιδεία νοείται ως προς το ουσιαστικό περιεχόμενό της η πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπινου πνεύματος, η εκπαιδευτική ύλη. Η παιδεία ως προς το τυπικό περιεχόμενό της χωρίζεται σε κατώτερη, ανώτερη (§3,4,7,8) όπου μπορεί να συνυπάρξει ο ιδιωτικός και ο δημόσιος παράγοντας, και ανώτατη (§5,6) όπου έχει το μονοπώλιο ο κρατικός φορέας με τη μορφή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου με πλήρη διοικητική αυτοτέλεια. Το αντικείμενο της ελευθερίας της παιδείας είναι τόσο ευρύ ώστε επιτρέπει τόσο τη συμμετοχή όσο και την αποχή από αυτή, με μόνη περιοριστική ρήτρα αυτή που προβλέπει την

υποχρεωτική φοίτηση εννέα χρόνων (§3). Το δικαίωμα αυτό έχει αμυντικό περιεχόμενο που στρέφεται κατά παντός και προστατευτικό που υποχρεώνει τη κρατική εξουσία να προστατεύει και να υποστηρίζει το δικαίωμα της παιδείας. Σύμφωνα με απόφαση του δικαστηρίου που αφορά το τυπικό περιεχόμενο της παιδείας (corpus) και συγκεκριμένα την ανώτερη βαθμίδα της, ορίζει ότι ο νομοθέτης έχει το δικαίωμα να θεσπίζει περιορισμούς στον ιδιωτικό παράγοντα και να παρεμβαίνει σε διάφορες λειτουργίες του (πχ στην πρόσληψη διδακτικού προσωπικού) για λόγους δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή για την προώθηση και βελτίωση του θεσμού της παιδείας. Βέβαια οι περιορισμοί αυτοί δεν πρέπει να αναιρούν την συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία λειτουργίας και διοικήσεως των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων (ΣΕ 1456/75)⁶.

ΤΕΧΝΗ

Το δικαίωμα της ελευθερίας της τέχνης παίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή του ανθρώπου και κυρίως στη πνευματική του υπόσταση καθώς η τέχνη είναι το μέσο έκφρασης των ιδεών, η εξωτερίκευση της πνευματικής δραστηριότητας. Ρυθμίζεται στο άρθρο 16§1 του Συντάγματος με πλήρη νομική δεσμευτικότητα και δεν υπόκειται σε αναθεώρηση. Έχει την ίδια τυπική ισχύ με τις υπόλοιπες συνταγματικές διατάξεις με τις οποίες βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία. Αντικείμενο του δικαιώματος είναι η τέχνη, η οποία σύμφωνα με την διάταξη αυτή είναι κάθε δημιουργική έκφραση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ωστόσο σε γενικότερο πλαίσιο η τέχνη δεν υπόκειται σε ορισμούς, παρά μόνο όταν το κράτος το κρίνει απαραίτητο για την προστασία ενός έργου τέχνης, αλλά ακόμα και σε αυτή τη περίπτωση ο ορισμός δίνεται από άτομα που έχουν καταρτιστεί με την κατάλληλη παιδεία⁷. Αντιθέτως από την ασάφεια που υπάρχει στον ορισμό της παιδείας, η δομή της χωρίζεται σε corpus και animus. Από τη μία πλευρά, το corpus της τέχνης αναφέρεται στο ουσιαστικό, το ιδεολογικό περιεχόμενο της τέχνης το οποίο υπηρετεί και το κάθε έργο τέχνης ξεχωριστά. Το animus συγκεντρώνει το σύνολο των αντιλήψεων που αντικατοπτρίζουν το «ωραίο», για τον καθορισμό του οποίου έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες (του δημιουργού, της κρατικής

τέχνης, των ειδικών.)⁸. Όμως για την συνταγματική κατοχύρωση της τέχνης δεν χρειάζεται να δοθεί ένας σαφής ορισμός της καθώς προστατεύεται ανεξάρτητα από το περιεχόμενο που εμπεριέχει. Από την άλλη πλευρά, το corpus αποτελεί το τυπικό περιεχόμενο της τέχνης, την εξωτερίκευση του ουσιαστικού περιεχομένου της σε συγκεκριμένο έργο τέχνης. Το αντικείμενο του δικαιώματος ασφαλίζεται από την αμυντική και την προστατευτική του διάσταση. Το αμυντικό περιεχόμενο από τη μία προστατεύει το αντικείμενο του δικαιώματος από επιθετικές ενέργειες τρίτων, ενώ το προστατευτικό περιεχόμενο από την άλλη περιέχει αξίωση που στρέφεται προς το κράτος για προαγωγή και προστασία της τέχνης. Το κράτος οφείλει να έχει πολιτιστική πολιτική, να δημιουργεί μία ατμόσφαιρα ελευθερίας και εκτιμήσεως της καλλιτεχνικής δημιουργίας ως προς το αντικείμενο της τέχνης. Η ελευθερία της τέχνης, όπως κάθε άλλο συνταγματικό δικαίωμα, δεν περιορίζεται αλλά οριοθετείται στο σημείο εκείνο ώστε να μην επιτρέπεται η ανατροπή των υπόλοιπων συνταγματικών και νομοθετικών ρυθμίσεων. Επομένως η θέσπιση κάποιων περιορισμών επιβάλλονται στο σημείο που ξεκινάνε τα δικαιώματα τρίτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απόφαση του δικαστηρίου (ΣΕ 2568/81)⁹ κατά την οποία απορρίπτεται το αίτημα της επιχειρηματίας του επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας θεάτρου για επέμβαση στα άλση προς χάριν της τέχνης. Η αιτιολόγηση της απόρριψης που επιβάλλει το περιορισμό της εξωτερίκευσης της τέχνης (corpus), στηρίζεται στο γεγονός πως το κράτος οφείλει να προστατεύει τη τέχνη έως ένα όριο που να μην επιτρέπει τη ζημία άλλων προστατευόμενων από το Σύνταγμα αγαθών.

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Η θρησκεία κατέχει πολύ σημαντική θέση στην ιστορία της ανθρωπότητας, αφού ανέκαθεν ο άνθρωπος είχε την ανάγκη να πιστεύει σε μία ανώτερη δύναμη από αυτόν που να τον προστατεύει. Ο σύνδεσμος του ανθρώπου προς αυτές τις μεταφυσικές και ηθικές παραστάσεις δεν αποτελεί μία απλή πεποίθηση αλλά θρησκευτική πεποίθηση, πίστη με την στενή έννοια της *fides sacra*¹⁰. Η θρησκευτική ελευθερία είναι η ρίζα των ατομικών ελευθεριών, καθώς χάριν της υπεροχής του θείου

τέθηκαν οι πρώτοι περιορισμοί στην ασύδοτη ηγεμονική κυριαρχία και πάνω σε αυτή στηρίχτηκε το μέλλον των ατομικών ελευθεριών. Επίσης, η θρησκεία συνδέεται αναπόσπαστα με την πνευματική υπόσταση του ανθρώπου αποτελώντας έναν τρόπο έκφρασής της. Ρυθμίζεται στο άρθρο 13 του Συντάγματος με πλήρη δεσμευτική δύναμη, δεν υπόκειται σε αναθώρηση, και ορίζεται το *minimum* της προστασίας¹¹. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει η αντικειμενική-θεσμική αρχή της ανεξιθρησκείας και το συνταγματικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Με τον όρο ανεξιθρησκεία (αρθρ. 13§2 Συντ.) νοείται η ελεύθερη διδασκαλία και λατρεία οποιασδήποτε θρησκείας που αποτελεί γενική και κατευθυντήρια αρχή για όλους. Αντίθετα το συνταγματικό δικαίωμα της ελεύθερης θρησκείας απορρέει από την αρχή της ανεξιθρησκείας και έχει υποκειμενικό χαρακτήρα καθώς προστατεύει κάθε άνθρωπο ατομικά και του επιτρέπει να πιστεύει ή όχι σε οποιαδήποτε θρησκεία εκφράζει τον ίδιο. Αντικείμενο του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας είναι η θρησκεία, η οποία είναι η πίστη και η λατρεία του θείου¹². Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί πως ο ακριβής ορισμός της θρησκείας είναι απαραίτητος καθώς το Σύνταγμα προστατεύει αυστηρά και μόνο εκείνες τις πράξεις που εμπίπτουν στα πλαίσια που θέτει ο ορισμός της θρησκείας. Αυτό γίνεται για να μην απολαμβάνουν καταχρηστικά τη συνταγματική προστασία πράξεις που σχετίζονται έμμεσα αλλά όχι άμεσα με το περιεχόμενο της θρησκείας. Η θρησκεία ως πραγματικό αγαθό αποτελείται από υλική (*corpus*) και από πνευματική (*animus*) υπόσταση. Το *corpus* αφορά την ανθρώπινη εκείνη δράση που εκδηλώνει την πίστη σε μία συγκεκριμένη θρησκεία. Είναι η θρησκευτική υλική δράση που εξωτερικεύει το θρησκευτικό «πιστεύω». Το *animus* περιέχει το ουσιαστικό περιεχόμενο της θρησκείας, δηλαδή το θρησκευτικό δόγμα. Το *animus* περικλείει τον πυρήνα της θρησκείας που εξωτερικεύεται στον αισθητό κόσμο μέσω του *corpus*. Η ακώλυτη άσκηση του αντικειμένου του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας εξασφαλίζεται από την αμυντική και την προστατευτική του διάσταση, όπως συμβαίνει με όλα τα συνταγματικά δικαιώματα. Η αμυντική του διάσταση προστατεύει την θρησκευτική ελευθερία από οποιαδήποτε επιθετική ενέργεια που προέρχεται είτε από την ιδιωτική είτε από τη δημόσια εξουσία. Η προστατευτική του διάσταση παράλληλα βαίνει προς την ίδια κατεύθυνση και υποχρεώνει την εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική εξουσία να λάβει τα απαιτούμενα μέτρα για την προστασία της θρησκευτικής ζωής. Ωστόσο το δικαίωμα της

θρησκευτικής ελευθερίας δεν είναι απεριόριστο αλλά συμμορφώνεται σύμφωνα με τις αρχές που ορίζει το Σύνταγμα (αρθρ. 13§2). Σύμφωνα με αυτή την διάταξη έχει εκδοθεί απόφαση (ΣΕ 3722/77,381, 2484/80)¹³ η οποία περιορίζει το corpus του αντικειμένου του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας. Ορίζει ότι η χορήγηση άδειας για τη λειτουργία ναών και γενικότερα αυτού του είδους οίκων από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων δίνεται μόνο στις περιπτώσεις όπου τηρούνται οι προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 1§2 του Συντάγματος, δηλαδή πρόκειται για θρησκεία γνωστή, που δεν προσβάλλει τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη.

1,2,3,7,10,11.Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α', Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ 488,509,498,736,443,442.

4,5,6,9,13. Πέτρος Ι. Παραράς, πάρεδρος του ΣτΕ Σύνταγμα 1975-Corpus T.1.Νομολογία ΣτΕ, παρατηρήσεις κατ' άρθρον, Νομοθεσία, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σελ 216,216,248,234,204.

8,12. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Τόμος Γ', Β' έκδοση, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ 609,646.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Συνοψίζοντας, το αντικείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων της σύγχρονης έννομης τάξης καλύπτει κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας έτσι ώστε ο σύγχρονος άνθρωπος να μπορεί να δράσει καθ' οιονδήποτε τρόπο θέλει μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας πάντα. Για αυτό ακριβώς το λόγο σε κάθε επιμέρους δικαίωμα κρίνεται απαραίτητος ο αυστηρός και σαφής προσδιορισμός του αντικειμένου έτσι ώστε να προστατεύεται μόνο εκείνη η πράξη που πραγματικά εμπίπτει στο ανάλογο δικαίωμα και όχι οποιαδήποτε άλλη παρεμφερή σε αυτή. Επιπροσθέτως, αν και το αντικείμενο έχει διαφορετικό ρυθμιστικό πεδίο στο κάθε επιμέρους δικαίωμα ξεχωριστά, η δομή του και ο τρόπος με τον οποίο προστατεύεται είναι ενιαίος. Υπάρχουν ορισμένες κατευθυντήριες αρχές οι οποίες διέπουν το αντικείμενο όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων και δεν αλλάζουν. Στην ουσία το κάθε αντικείμενο είναι μία ξεχωριστή μορφή ανθρώπινης συμπεριφοράς η οποία ντύνεται το «ένδυμα» της συνταγματικής προστασίας και ανάγεται σε συνταγματικό αγαθό, καθένα από τα

οποία αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο και την ίδια ένταση από το Σύνταγμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα, Τόμος Γ', Β' έκδοση, εκδ Αντ.Ν.Σακκ. Αθήνα-Θεσσαλονίκη

2008.

2. Αριστόβουλος Μάνεσης, Τόμος Α', Ατομικές ελευθερίες, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Δ' έκδοση, 1982, εκδ Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη.
3. Κώστας Χ. Χρυσόγονος ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα 1998
4. Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α', Β', Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2005
5. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', 1988
6. Επιθεώρηση Νομολογίας, νομολογία-νομοθεσία-επιστήμη, 1994, 1997, νομική βιβλιοθήκη
7. Πέτρος Ι. Παραράς, πάρεδρος του ΣτΕ Σύνταγμα 1975- Corpus T.1. Νομολογία ΣτΕ, παρατηρήσεις κατ' άρθρον, Νομοθεσία, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1982